

Мысалы: Қайда саған жерден баска жерде тиришилик жок (М.Нысанов).

Сөз жасау хызметин аткарады: **-с** – *ысы (фейил) – ыссы (келбетлик)*, **-и** – *ашы (фейил) – ашыы (келбетлик)*, **-з** – *маза (атлық) – мазза (таңлақ)*, **-з** – *қашан (алмасық) – қашшан (рәуиш)*, **-л** – *жылы (фейил) – жыллы (келбетлик)* т.б. Айырым әдебиятларда буны сөз жасалыудың «Фонетика-семантикалық ұсылы»ның бир түри ретинде көрсетиледи [10:31-32], демек, сөз жасалған деп есаплайды. Бундағы «ысы, ашы, маза, қашан, жылы» сөзлери дөрэнди сөздің жасалыуына база болған тийкар – дөретиуши тийкарлар [9:14].

Мысалы: Жазда сизлерге ыссы өтпей ме? (М.Нысанов). Темирши ашыы болса да ҳақыйкатты айтқан еди (К.Каримов). Ол жигиттен бул сөлери күткени қашшан (К.Каримов).

Дүнья тиллеринде дерлик ушыраса бермейтуғын инфикске сәйкес кубылыстың тилимизде ушырасыуы, көплеген тилши алымлардың қарақалпақ тилинің грамматикасына болған үлкен қызығыушылығын оятыуы мүмкин.

Унификс - уникал аффикс, сөздің баска сөзлерде қайталанбайтуғын бөлекшеси (суффикс ямаса префикс). Тилдеги айырым сөзлерде баска хеш бир сөзлерде ушыраспайтуғын бөлекшелер (морфемалар) ажыратылады. Олар унификслер деп аталады. Бул терминди биринши рет Е.А.Земская қолланған хәм ол сөздің

усындай элементлерин де сыпатлап көрсеткен [5:103]. Унификс баска морфемалар сыяқлы тәкирарлануы қәсийетине ие емес. Ҳазирги тил билиминде унификс-тиң сөздің ең кишкене мәнили бөлекшеси яғный морфемалық статусы гүман туўдырмайды. Олар тийкарынан сөз жасаушы аффикслер есапланады.

Мысалы: Қәлеп қосылған қостары – өз Бийбигүли көз алдына келди (К.Алламбергенов).

Бизің сыншыларымыз батыл пикир айта алмайды, қорқақ (М.Нысанов).

Ақыры, қуяш та жерге алағат түседи ғой (М.Нысанов).

Жуўмақлап айтқанда, қарақалпақ тилинде суффикс, постфикс, префикс, флексиялар менен бирге интерфикс, инфикслер хәм унификслер де, әлбетте, бар кубылыс. Соған қарамастан интерфикслер ретинде қарастырылатуғын кубылыслардың хәртүрли «әхмийетсиз» топарларының морфемикалық жағдайы тартыслы болып қала береди. Инфикс мәселеси тил билиминде морфемаларды анықлау принциплерине хәм олардың зәрүр белгилериниң анықламаларына байланыслы шешиледи. Ал, унификслерди тилимиздеги сөз жасаушы өнимсиз аффикслердің ишинен қарастыруы арқалы анықлау мүмкин. Бул кубылыслардың хәр бири қарақалпақ тилинде қосымша изертлеулерди талап етеди.

Әдебиятлар

1. Бекбергенов А. Рус хәм қарақалпақ тиллериниң салыстырмалы грамматикасы (Сөз жасалыуы хәм морфология). –Нөкис: «Билим», 1995. 140-б.
2. Бердимуратов Е., Дәулетов А. Тил билимине кириспе. –Нөкис: «Қарақалпақстан», 1988. 276-б.
3. Dawletov A., Dawletov M., Qudaybergenov M. Házirgi qaraqalpaq ádebiy tili (Morfemika, morfonologiya, sóz jasalıw hám morfologiya). – Nókis: « Bilim » 2010. 252-b.
4. Земская Е.А. Интерфиксация в современном русском словообразовании. Развитие грамматики и лексики современного русского языка. – Москва: «Наука», 1964. –С. 362.
5. Земская Е.А. Унификсы (Об одном виде морфем русского языка). // Уч. записки МГПИ. № 341. –Москва: 1969. – С. 100-106.
6. Қудайбергенов М.С. Қарақалпақ тилинің морфонологиясы. – Ташкент: «Зар қалам» 2006. 144- б.
7. Плунгян В. А. Почему языки такие разные. – Москва: «АСТ-пресс», 2010. –С.272.
8. Реформатский А.А. Введение в языковедение. –Москва: «Аспект Пресс», 1996. –С. 536.
9. Ҳазирги қарақалпақ әдебий тилинің грамматикасы. (Сөз жасалыуы хәм морфология). – Нөкис: «Билим» 1994. 451-б.
10. Ҳазирги қарақалпақ тили (Морфология). – Нөкис: «Қарақалпақстан» 1981. 266-б.
11. Schlegel Fr. Über die Sprache und Weisheit der Indier, Heidelberg, 1808. – S. 441 .

РЕЗЮМЕ. Мазкур мақолада ҳозирги қарақалпақ тилидаги аффикс морфемаларнинг сўз қурилишидаги ўрнига қараб суффикс, постфикс, префикс, флексия каби турларидан бошқа интерфикс, инфикс, унификсларда учраши ҳақида фикр юритилади. Уларнинг ҳар бири алоҳида изланишларни такозо этиши баён қилиниб, интерфикс, инфикс, унификсларга назарий аниқлиқлар киритилган ҳолда мисоллар билан ёритилган.

РЕЗЮМЕ. В данной статье представлена информация о наличии в аффиксных морфемах современного каракалпакского языка в зависимости от их места в структуре слова помимо суффиксов, постфиксов, префиксов, флексии также интерфиксов, инфиксов, унификсов. Утверждая, что каждая из них требует отдельного исследования, поясняются теоретическими разъяснениями и примерами интерфиксы, инфиксы, унификсы.

SUMMARY. This article deals with the presence in affix morphemes of the modern Karakalpak language, depending on their place in the structure of the word, in addition to suffixes, postfixes, prefixes, inflections, there are also interfixes, infixes, and unifixes. Stating that each of them requires a separate study, interfixes, infixes, and unifixes are explained with theoretical explanations and examples.

КҮНДЕЛИКЛИ БАСПАСӨЗ ТИЛИНДЕ ШАХСТЫ АңЛАТЫҰШЫ ПЕРИФРАЗЛАРДЫҢ ҚОЛЛАНЫЛУЫ

А.К.Пирнязова – филология илимлериниң докторы (DSc)

Әжинияз атындағы Нөкис мәмлекетлик педагогикалық институты

Г.П.Каллибекова – филология илимлери бойынша философия докторы

Бердақ атындағы Қарақалпақ мәмлекетлик университети

Таянч сўзлар: перифраза, газета матни, публицистик жанр, таққослашлар, образли ифода воситалари.

Ключевые слова: перифраза, газетный текст, публицистический жанр, сравнения, образно-выразительные средства.

Key words: periphrasis, newspaper text, journalistic genre, comparisons, figurative and expressive means.

Перифраза күнделikli баспасөз тилинде көркемликти тәмийинлеуши қурал сыпатында өнимли қолланылады. Хәр бир тексттиң тәсиршенлигин тәмийинлеуде хызмети айрықша. Газета оқыушысын хәр бир тараў бойынша логикалық ойлауға бағдарлайды. Перифразаларды жетилистируде журналистлер, өз хабаршылары, арнаўлы хабаршылар менен бирге шебер дөретиуши инсанлардың хызметлерин атап өтиуге болады. Себеби, текстти таярлауда, тема таңлауда хәм оны газета оқыушысына

жеткерийде сөз үстинде қайта-қайта изленип, үнлес форманы жаратады. Соның нәтийжесинде ғана жаңа перифразалар дөретиледи. Оларды биз бир қатар текстлерде бақладық. Газета тилинде өмири өрнек инсанлар ҳаққында таярланған мақалаларды үйренгенде шахстың өзине тән өмир жолы, таланты, характери хәм қахарманлығын жәмийетке жеткерийде перифразалардан өнимли пайдалана алғанлығын атап көрсетиуге болады. Перифразалар бир қатар изертлеулерде үйренилген. «Рус тилиндеги

перифразалар сөзлиги» (газета материаллары мысалында) [1:6] атамасындағы сөзликте шахсты аңлатыушы перифразалар газета текстлери мысалында анализленген. «Публицистикалық стильдеги перифразалар хақында» [3], «XXI әсир публицистикалық перифразалары» [4], «Перифраза – көркем баянлаудың негизи» [6], «Қарақалпақ тилинің стилистикасы» [7], «Қарақалпақ тилиндеги перифразалар» [8], «Қарақалпақ күнделикли баспасөзи тилинің стильлик өзгешеликтери» [9], «Журналист дөретиушилигинде перифразалардың хызмети» [2] атамасындағы мийнетлерде де перифразалар анық мысаллар тийкарында анализ исленген. Изертлеушилер былайынша пикир билдиреди: «Адамлардың атларын ямаса басқа предметлердиң атын туурыдан-тууры айтпастан, оларды хәр кыйлы сөз ямаса көркемлеу кураллары аркалы баян етиу перифраза деп айтылады. Бул термин перифраза, парафраз, парафраз деп те айтылады»[3:243-244]. Демек, газеталарда да **шахсты аңлатыушы перифразалар** адамлардың атларын туурыдан-тууры ямаса тәкирар колланыудың алдын алыу мақсетинде жақсы пайдаланылып атыр. Газета тилинің мүмкиншиликлери жүдә кең. Буны биз изертлеу барысында бир қатар тараулар менен байланыслы перифразаларды бақлау аркалы анықлауға болады. Газеталарда шахсты аңлатып келген перифразалардан тысқары басқа темаға тән перифразалар да бар. Газета тили аркалы газета оқыушысының билиу дүньясы жетилисиуи менен бирге оларды умтылуышаң болууға да бағдар береді. Шахсты аңлатыушы перифразаларда маман кәнигелердиң жумыс искерлиги, жетискенликтери, ислеген мийнетлери менен танысу мүмкин. Сонлықтан, шахсты аңлатып келген перифразаларды бир неше тематикаға бөлип қарадық.

1. *Журналистика тарауындағы белгили шахслар менен байланыслы перифразалар.* Тарауда жумыс алып барып атырған белгили журналистлердиң дөретиушилиги, тараудағы нәтийжели хызметлери хақында таярланған мақалаларда журналистика тарауы менен байланыслы перифразаларды көплек ушыратууға болады. Мысалы: «Ол көптен күткен радиосын ашыу үшін лицензияны қолға киргизди хәм **Қарақалпақстанға ең дәслепкилерден бийгәрез журналистиканы алып кирген инсан** сыпатында тарийхта қалды» («Еркин Қарақалпақстан» 2022.10.09. №109). *Қарақалпақстанға ең дәслепкилерден бийгәрез журналистиканы алып кирген инсан перифразасы Бахытбек Елмановтың* исми менен байланыслы. «Жақсылардың аты мәңгилік» рубрикасында «Садықлықта үлги тутар инсан еди...» темасындағы мақала журналист Пердегүл Хожамуратованың авторлығында таярланған. Мақалада Халмурат Сапаровтың мийнет жолы, дөретиушилик жумыслары кең мазмунда ашып беріуге ерисилген. Перифразалар былай қолланылған: «Өткен жылы **қарақалпақ балалар әдебиятының ири тулғаларының бири**, баспасөз тарауының пидайы хызметкери Халмурат Сапаровтың туыылғанына 80 жыл толды» («Еркин Қарақалпақстан» 2013.17.01. №8). *Қарақалпақ балалар әдебиятының ири тулғаларының бири* перифразасы Халмурат Сапаровтың исми менен байланыслы. «*Балалар шайыры балалар газетасына барғаннан кейин «балық сууға киргендей» жумысқа қунығып кетти*» («Еркин Қарақалпақстан» 2013.17.01. №8). *Балалар шайыры балалар газетасы* перифраза сыпатында қолланылған болып, *Х.Сапаров хәм «Жеткиншек» газетасы* сөзлериниң орнына ислетилген. «Мархум устаз, **қарақалпақ интернет журналистикасының тийкарын салыушылардың бири** Б.Тилеумуратов пенен биргеликте жазған бир қатар сын материаллары, **қарақалпақ фотожурналистикасында орны гиреули**

Б.Алдашев (мархум), Ж.Жақсымуратовлар менен биргеликте таярлаған сүүретли очерклери де *республикамыз бас газетасының сапалы шығыуына үлес қосты*» («Еркин Қарақалпақстан» 2017.28.02. №26).

Бир текстте перифразалардың қатар қолланылуы процесі сөзлерди тәкирарламау үшін әхмийетли саналады. *Қарақалпақ интернет журналистикасының тийкарын салыушылардың бири* – Б.Тилеумуратов, *қарақалпақ фотожурналистикасында орны гиреули* – Б.Алдашев (мархум), Ж.Жақсымуратов, *республикамыз бас газетасы* – «Еркин Қарақалпақстан» газетасы. Бул перифразалар газета оқыушысына тарау белсендилерин жақыннан таныстыруу, айрықша хызметлерин атап көрсетиу мақсетинде де қолланылған деп айтыуға болады.

2. *Әдебият тарауында исми белгили шахслар менен байланыслы перифразалар.* Бундай перифразалар арнаулы рубрикаларда берилген мақалаларда ушырасады. Мақалалар болса журналистлер менен бирге тарау кәнигелери авторлығында таярланған. Әлбетте өз тарауының жетик кәнигелери тәрәпинен таярланған мақалаларда тилдиң көркемлеу кураллары өз орнында хәм шебер жеткериледи. Сонлықтан, әдебият тарауы менен байланыслы болған перифразалар газета тили аркалы кең жәмийетшиликке жүдә жақсы таныс екенлиги бәршеге белгили. Мысалы: «Өзбек жазыушыларынан А.Қадирийдиң «Өткен күнлер», А.Қаххар, С.Ахмад, П.Қадилов, Зульфия, С.Зуннунова, Э.Воҳидов хәм А.Ариповлардың шығармалары менен жақыннан таныс болды. Ал, **қарақалпақ әдебиятының тырнағын қалаушылардан** Жийен Жырау, Әжинияз шайыр исми менен байланыслы. «Тууысқан **өзбек халқының перзенти, өзбек әдебиятының мақтанышы хәм тийкарышысы**, уллы шайыр Әлийшер Наўайы есапланады» («Еркин Қарақалпақстан» 2023.11.02. №15). *Тууысқан өзбек халқының перзенти, өзбек әдебиятының мақтанышы хәм тийкарышысы* перифразасы Әлийшер Наўайының исми менен байланыслы. Шахсқа байланыслы перифразалар ең өнімли формада қолланылып атырғанлығын газета тилиндеги өзине тән өзгешелик сыпатында атап көрсетиуе болады.

3. *Илимпазлар менен байланыслы перифразалар.* Республикалық газеталарда портрет очерклери турақы рубрикаларда бериледи. Оларда импизлар, оқытушылар, тарау басшылары, жетик кәнигелер өмири хәм турмысы менен жақыннан таныстырылады. Портрет очерклериниң баянлау тилинде перифразалар да бар. Мысалы: «Бул ўақытта уллы талант ийеси, жазыушы хәм әдебият тарийхын изертлеуши Нәжим аға Дәўқараев экономика культура институтында директор болып ислеп атырған ўақты» («Еркин Қарақалпақстан» 2017.22.04. №51). Мысалдағы *уллы талант ийеси, жазыушы хәм әдебият тарийхын изертлеуши* перифразасы Нәжим аға Дәўқараев исми менен байланыслы. «Бул – **Қарақалпақ халқы қәдирлеген талантлы алым, әдебият илиминиң байтерегинен** айырылып қалған қайғылы күнлери еди» («Еркин Қарақалпақстан» 2017.22.04. №51). Бул жерде *Қарақалпақ халқы қәдирлеген талантлы алым, әдебият илиминиң байтерегі* перифразасы аркалы Н.Дәўқараев исмин баян етип тұр. Бир контекстте ізбе-изликте баян етилген перифразалардың барлығы белгили инсанлардың исми менен байланысып келеди. Қарақалпақ күнделикли баспасөзиниң мағлыұматты, фактти, қахарманның өмири хәм дөретиушилик

жұмысларын анық хәм түсиникли етип жеткерийү шеберлиги сыпатында көрсетиўге болады.

4. *Уллы дөретиўшилер менен байланыслы перифразалар.* Бундай перифразалар арқалы газета оқыўшысын логикалық ойлаўға шақыра алған. Мысалы: «Өзиниң бай-дәулетли өмирин илимге, машақатлы саяхатларда тек те kitapқумарлық өмирге алмастырған уллы инсан *«Шығыс Аристотели»* атына ие болды (*«Еркин Қарақалпақстан»* 2022.16.08. №97). Мысалдағы уллы инсан *«Шығыс Аристотели»* перифразасы Абу Наср Фарабийдиң исми менен байланыслы. «Соң Т.Қабулов сөзине жазылған нама қосықларынан дүзилген концерт бағдарламасы қойып берилди. Шайырды еслеп ғана қоймастан келген мийманлар жанға жағымлы қосықлар тыңлады. *«Халық қалбінде қосық болып жаңлаған шайыр»* атлы әдебий, музыкалы-хореографиялық еске түсирийү кешеси нағыз поэзия байрамы болды» (*«Қарақалпақстан жаслары»* 2014.08.05. №21). *Халық қалбінде қосық болып жаңлаған шайыр* перифразасы Т.Қабуловтың исми менен байланыслы. *«Хәзирги күнде қарақалпақ дөретиўшилигиниң жүзин белгилеп турған Набийра Төрешова, Кеңесбай Реймов, Бахтияр Генжемуратов, Сағынбай Ибрагимов, Гүлнара Нурлесовалар менен бир дәрйядан суў ишеди, бир халықтың әрманларын билдиреди, заманның жүрек дүрсилине тән қатарлар жаратады»* (*«Еркин Қарақалпақстан»* 2023.21.01. №6). *«Хәзирги күнде қарақалпақ дөретиўшилигиниң жүзин белгилеп турған* перифразасы *Набийра Төрешова, Кеңесбай Реймов, Бахтияр Генжемуратов, Сағынбай Ибрагимов, Гүлнара Нурлесовалардың* исми менен байланыслы. Газеталардағы материалларда перифразалар жүдә көп. Информациалық, аналитикалық хәм көркем-публицистикалық жанрларды бақлап қарасақ хәр бир жанрда түрли формада берилген. Демек, газета перифразаларын түрли темаларда бақлап қарайтуғын болсақ, газета тили әдебий тилден шебер пайдаланып атырғанлығынан дерек береді.

5. *Көркем өнер тараўындағы белгилі шахслар менен байланыслы перифразалар.* Газета тилинде тараў терминлери менен бирге тараўларға тийисли перифразалар жийи ушырасады. Әсиресе, олардың көпшилиги тараў пидайылары есапланған инсанлардың исми менен байланысып келеди. Мысалы: *«Усындай талант ийеси Нәжимаддин Мухаммеддиновтың 80 жасқа толыў юбилейине арналған «Саз әлеминиң султаны» атамасындағы саз-сәўбет кешеси Нөкис мәмлекетлик педагогикалық институтында болып өтти»* (*«Еркин Қарақалпақстан»* 2017.08.04. №44). *«Нәжимаддин Мухаммеддинов қарақалпақ халқының көрнекли тулғаларының бири, XX әсир қарақалпақ музыка мәдениатын раўажландырыўға айрықша үлес қосқан композитор»* (*«Еркин Қарақалпақстан»* 2017.08.04. №44). *«Нәжимаддин Мухаммеддинов Қарақалпақстан Республикасының гимниниң, халқымыздың туңғыш операсы хәм балетиниң, симфониясының авторы»* (*«Еркин Қарақалпақстан»* 2017.08.04. №44). Мысаллардағы саз әлеминиң султаны, қарақалпақ халқының көрнекли тулғаларының бири, XX әсир қарақалпақ музыка мәдениатын раўажландырыўға айрықша үлес қосқан композитор, Қарақалпақстан Республикасының гимниниң, халқымыздың туңғыш операсы хәм балетиниң, симфониясының авторы перифразалары Нәжимаддин Мухаммеддиновтың исми менен байланыслы. Көркем өнер тараўы менен байланыслы перифразалар республикалық, қалалық, тараўлық хәм районлық газеталар тилинде де жийи ушырасады.

6. *Белгилі шахслар менен байланыслы перифразалар.* Әдебий тил түрли тараўлар менен тығыз байланыста болыў арқалы ғана жетилисип барады. Ал,

бул тараўлардағы реформалар газета тилинде тураклы баян етиледі. Сонлықтан, әдебият тараўына тән болған прозада белгилі шахслар менен байланыслы перифразалар күнделикли баспасөз тилинде түрли көринисте баян етиледі. Мысалы: *«Қарақалпақ прозасының үлкен-киши байтереклери – Төлепберген Қайыпбергенов, Камал Мәмбетов, Оразбай Абдирахманов, Муратбай Нызановлар да усы елде камалға келген»* (*«Еркин Қарақалпақстан»* 2023.21.01. №6). Келтирилген мысалдағы қарақалпақ прозасының үлкен-киши байтереклери перифразасы Төлепберген Қайыпбергенов, Камал Мәмбетов, Оразбай Абдирахманов, Муратбай Нызановлардың исми менен байланыслы. *«Биз хеш кимнен кем болмағаймыз»* деген қосығының лейтмотиви заманымыздың Зүльфия, Назым, Хикмет, Пабло Неруда, Самед Вурғун, Эдуардас Межелайтис, Егише Чаренц сыяқлы алдыңғы сөз зергерлериниң симфониясына қосылады» (*«Еркин Қарақалпақстан»* 2023.21.01. №6). Келтирилген қатарлардағы заманымыздың алдыңғы сөз зергерлери перифразасы Зүльфия, Назым, Хикмет, Пабло Неруда, Самед Вурғун, Эдуардас Межелайтис, Егише Чаренцлердиң исми менен байланыслы. Демек, қарақалпақ прозасының үлкен-киши байтереклери, заманымыздың алдыңғы сөз зергерлери перифразалары шахс пенен байланыслы. Контекстте тәсиршендикти арттырыў мақсетинде усындай усылдан пайдаланғанлығын газеталардан алынған мысаллар арқалы дәлиллеп көрсетиўге болады.

7. *Жәдидишиликте хызметлери айрықша болған шахслар менен байланыслы қолланылған перифразалар.* Кең жәмийетшиликке илим хәм билимлендирийү тараўы хәр дайым жетекши тараўлардың бири екенлиги газетадағы арнаўлы рубрикаларда берилген мақалалар арқалы жеткериледи. Ал, олардың тийкарын салыўшыларды газета оқыўшылары газета арқалы биледи. Себеби, газета перифразаларында анық, ықшам хәм түсиникли баян етиледі. Мысалы: *«Уллы мәнаўиятлы хәм жәдидишилик ҳәрекетиниң үжили Махмудхожа Бехбудийдиң «Театр – бул ибратхана» деген пикири бүгинги күни де өз әҳмийетин жойтқаны жоқ»* (*«Қарақалпақстан мәдениаты»* 2023.21.01. №2). Мысалдағы уллы мәнаўиятлы хәм жәдидишилик ҳәрекетиниң үжили перифразасы Махмудхожа Бехбудийдиң исми менен байланыслы. Кейинги мысалда: *«17-январь күни пайтахтымыздағы Қарақалпақ мәмлекетлик жас тамашагөйлер театрында бириншилерден болып драмалық шығарма жазып, өзбек театрының тийкарын салған М.Бехбудийдиң «Атабийзар» («Падаркуш» - яки оқымаған баланың аўхалы) трагедиясының премьерасы болып өтти»* (*«Еркин Қарақалпақстан»* 2023.21.01. №6). Бул мысалдағы өзбек театрының тийкарын салыўшысы перифразасы Махмудхожа Бехбудийдиң исми менен байланыслы.

Белгилі инсанлар исми менен байланыслы болған перифразалар газета оқыўшыларын алға умтылыўға бағдарлайды. Демек, газета тили түрли тараўлар хаққында информация жеткереди, екіншиден, логикалық ойлаўға шақырады, үшіншиден, газета оқыўшысының билиў дәрежесин кеңейтиўге хызмет етеди.

Газета бетлеринде рәңбә-рәң мақалалар бериледи. Олардың баянлаў тили арқалы теңеўлерди, тәрийплеўлерди, таллаўларды хәм перифразаларды көрип газетаның күшли қураллардың бири екенлигин билиўге болады. Себеби, әдебий тилдиң барлық бай ғәзийнеси журналист, публицист, шайыр хәм шайырлар дөретиўшилиги арқалы және де жетилиседі. Ал олардың дөретиўшилиги газета арқалы пүткил жәмийетке жеткериледи.

Әдебиетлар

1. Новиков А.Б. Словарь перифраз русского языка (на материале газетной публицистики). – Москва: Русский язык Медиа, 2004. 352-б.
2. Пирнязова А.К. Каллибекова Г.П. Журналист дәретіўшилигинде перифразалардың хызметі. *Ilim hám jámiyet*. – Нөкис: 2023, № 2. 80-83-б.
3. Шомаксудов А, Расулов И, Қўнғуров Р, Рустамов Х. Ўзбек тили стилистикаси. -Тошкент: «Ўқитувчи», 1983, 243-244-б.
4. Ахмадова У.Ш. Публицистик услуб перифразаси хусусида. Бухора давлат университети Илмий ахбороти. № 2. 2017. 96-101-б.
5. Ахмадова У.Ш. XXI аср публицистик перифразалари. Педагогик маҳорат. № 2. –Бухоро: 2018. 213-216-б.
6. Қодирова З. Перифраза – образли идрок маҳсули. *Ilim sarshashmalari*. № 10. -Урганч: 2019. 54-57-б.
7. Бекбергенов А. Қарақалпақ тилиниң стилистикаси. -Нөкис: «Қарақалпақстан», 1990. 82-б.
8. Пирнязова А.К. Қарақалпақ тилиндеги перифразалар. // Хаял-қызлардың илимдеги орны (2008-жыл «Жаслар жылы»на бағысланады) Республикалық илимий-әмелий конференция материаллары. –Нөкис: 2008. 55-56-б.
9. Оразымбетова З. Қарақалпақ күнделикли баспасөзи тилиниң стильлик өзгешеликлери. -Тошкент: «Hilol Media», 2019. 51-52-б.

РЕЗЮМЕ. Мақола ифодали воситалардан бири – перифразаларни таҳлил қилишга бағишланган. Газета матнларида ишлатиладиган перифразаларнинг таснифи тузилган.

РЕЗЮМЕ. Статья посвящена анализу одного из образно-выразительных средств – перифразам. Сделана классификация перифраз употребленных в газетном тексте.

SUMMARY. The article is devoted to the analysis of one of the figurative and expressive means - periphrases. A classification of periphrases used in newspaper texts has been made.

Әдебиаттану

A.DABILOV'TIN «BAHADIR» DASTANINDA FOLKLORLIQ MOTIVLER

E.Allanazarov – filologiya ilimleriniñ kandidati

Ўжинияз атиндағи Нөкис мамлекетлик педагогикалиқ институт

Tayanch so'zlar: doston, milliy epik folklorlik an'ana, folklor, landshaft poeziya, kompozitsiya.

Ключевые слова: дастан (эпос), национально эпические традиции фольклора, фольклор, ландшафтная поэзия, композиция.

Key words: dastan (epos), national epic traditions of folklore, folklore, landscape poetry (Nature Poetry) composition.

Folklor – ruwxıy azıqlanıwdıń mádeniyatın eń áyyemgi hám ayırıqsha túri bolıp, ata-babalarımız onnan tálím-tárbiya barısında mektep sıpatında paydalangan.

Ilmpaz F.I.Buslaevtıń pikiri boyınsha – onıń nátiyjeli tásirinen insannıń besikten qábirge shekemgi pútkil ómir aǵısına xızmet etti, - dep kórsetedi.

Motiv (latin. movere-aydaw, jılıtıw) – insańa baha beretuǵın, sonıń menen birge onıń iskerligi vektorın belgileytuǵın materiallıq obyektlerdi ulıwmalastırıw. Tema motivtı ózine tán bolǵan sezimler sıpatında qabıl etedi. Bul shaxs ózine jaǵımlı halatta bolǵanda unamlı bolıwı múmkin yamasa adamnıń kútkenindey bolmaǵanınan narazı bolsa, unamsız bolıwı múmkin. "Motiv" terminı kóbinese maqset hám mıtajlıq ushın sinonim retinde qollanıladı, biraq bul sinonimlestiriw nadurıs. Mıtajlıq-bul adamnıń hár qanday qolaysızlıqtı saplastırıwdı qálewı, maqset bolsa motivtıń talaplarına juwap beretuǵın temanı tańlaw procesi bolıp tabıladı. Misalı, ashlıq -bul mıtajlıq, onı qanaatlardırdıwı qálewı - bul maqset hám tema tartılǵan tamaq - bul motiv [1:67].

Folklorlıq motivler jazba dástanshılıqta hám basqa da shıǵarmalarda kórkem sóz sheberleri tárepinen sol dáwirdegi kórkemlik, tuwra ortalıǵın jaratıw ushın arnawlı túrde qollanıladı. Solay etip, folklorlıq motivler qaraqalpaq jazba ádebiyatınıń kóplegen dóretpelerinde qollanııp, kórkem sóz sheberiniń pikirine muwapıq óz rolin atqaradı. Folklorlıq xalıq dóretywshiliginin elementleri erte dáwir atmosferasını jaratılıwı, onıń tuwrıdan-tuwrı dawamı bolıwı, qaharmanlardıń dúnyaǵa kózqarasınıń ózine tán ózgesheliklerin kórsetiwı múmkin. Kórkem kontekstlerinde folklorlıq elementler qansha kóp bolsa, shıǵarma qaharmanı adamlarǵa sonsha dárejede jaqınlasadı, allegorikalıq formada avtorıń qandayda bir sebepten muwapıq tuwrıdan-tuwrı ańlatıwdı qálemegen ishki pikirın jetkeriwden ibarat bolıp tabıladı.

Insannıń ruwxıy, mádeniy turmısınıń hár qıylı aǵısları sáwlelengen folklor tariyxındaǵı motivlerdi kórkem jazba ádebiyatın tiykarı, fundamenti sıpatında xızmet etip onnan kórkem sóz ustaları Nawayı, Pushkin, Berdaq, Ajiniyaz, Abbas shayı, Sadıq shayı, T.Jumamuratov hám t.b. lar qusaǵan kórkem sóz sheberleri óz jazba dástanlarına tiykar etip alǵan. Obraz dóretywde, ideya, payda etiwde ózleriniń

jeke dástanlarında mazmunlı paydalangan hám jańa qaharmanlar obrazların payda etken.

Kórkem jaba dástannıń qalıplesiwinde folklorlıq shıǵarmaların roli, motivleri qollanııp, ásirese jasların dúnya tanımalıǵın qalıplestiriwde ayırıqsha mektep bolǵanlıǵın belgili lingvist ilimpazlar N.A.Gvozdev, S.E.Efimov, V.V.Vinogradov, E.Berdimuratovlar da moyınlaydı. Ásirese folklorlıq shıǵarmalar jasların óz milletiniń tariyxı menen, dástúrleri menen, úrp-ádetleri menen tereń tanıwǵa tiykar bolǵanlıǵın folklorist ilimpazlar N.Dáwqaraev, Q.Aymbetov, Q.Maqsatov, Ə.Paxratdinov, K. Allambergenovlar ayırıqsha maqtanış penen óz miynetlerinde atap kórsetedi [2:82].

Qaraqalpaq folklori erte zamanlardan baslap mın jılıq uzaq dáwirlerdi óz ishine alǵan, folklorlıq motivler hám dástúrge tán qaharmanlıq obrazı real waqıyalar, háreketler menen súwretlengen, kompoziciyalıq qurılısı jaǵınan barlıǵı tegis shıǵarma mazmunın quraytuǵın dástanlar folklorımızda belgili orındı iyeleydi.

Qaraqalpaq álipbesi tildi meńgeriwdeń dáslepki basqısı bolıp, xızmet etse, folklorındaǵı álipbe xalqımızdıń ruwxıy mádeniyatın, milliy ádebiyatın túsiniwge xızmet etedi. Folklorımızǵa, dástanshılıqqa itibar beriw arqalı milliylikti ózlestiriwge erisiledi.

Orta ásirlerde jasaǵan sóz zergerleri sıpatında pútkil túrkiy ádebiyatı áleminiń maqtanışı bolǵan Nawayı, Fizuliy, Ferdausiy, Maqtımqulı, Abay, Kúnxoja, Ajiniyaz, Berdaq shayırlar óz dáwiriniń hám keyingi áwladların danıshpan shayırları mǵilik óshpeytuǵın sózler menen áwladlarǵa násiyatlar jazıp qaldırǵan. Mine, joqarıdaǵı ullı shayırlardıń jolın óziniń tuwma talantı, zeyni, ádebiyatımızǵa degen mehiri menen suwǵarılǵan Abbas Dabılov ta óz dáwiriniń klassik shayı retinde kóplegen násiyat qosıqlar, dástanlar dóretti.

A.Dabılov qaraqalpaq jazba folklorlıq dástúrde rawajlandırıwǵa salmaqılı úles qosqan sóz sheberleriniń biri sıpatında tanıldı. Milliyligimizde ózgelerden ajralıp turatuǵın, xalqımızdıń maqtanışı bolǵan dástanshılıq dástúri tiykarında epikalıq shıǵarma dóretyw arqalı onı taǵı da rawajlandırdı, kórkemlik ózgesheligi menen bayıttı.

Sóz tańlawda, olarǵa kórkem mánilik júklewde óz zamanınıń aldınǵı qatarında bolıp, dástan qatarları insan júreginen orın alıp, tereń tamır jaratıp bara beredi. Belgili